

PRIŠLEKI IN ČEFURJI

Marko Stabej

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 821.163.6-312.6.09 Kovačič L.

UDK 821.163.6-311.2.09 Vojnovič G.

Prišleki Lojzeta Kovačiča in *Čefurji raus* Gorana Vojnoviča sta odmevni literarni besedili, ki ju zaznamuje jezikovna drugačnost tako v tematiki kot tudi v oblikovni podobi. Odzivi publike na njuno jezikovno drugačnost so simptomatični za slovensko jezikovno skupnost, ki kvalitetno literaturo še vedno pretežno povezuje z uporabo slovenskega knjižnega jezika.

jezik literature, stališča o jeziku, Lojze Kovačič, *Prišleki*, Goran Vojnovič, *Čefurji raus*

Prišleki by Lojze Kovačič and *Čefurji raus* by Goran Vojnovič are both renowned and somehow notorious Slovene literary works. They are marked by linguistic difference in both their theme and their literary form. The public's responses to that linguistic difference are symptomatic of the Slovene language community, where top literature is still conceptually linked with the use of the standard Slovene.

language of literature, language attitudes, Lojze Kovačič, *Prišleki*, Goran Vojnovič, *Čefurji raus*

Uvod

Ne bomo zares primerjali ali sopostavljali dveh precej razvpitih slovenskih literarnih besedil – skušali bomo samo prikazati nekatere skupne točke njunih usod. Tarča prikaza bo jezik. Od celotne palete jezikovnih razsežnosti, ki bi bile vredne raziskovalne pozornosti, bomo izpostavili le eno – odzive na jezikovno podobo obeh del. Končni cilj tovrstnega premišljevanja je izoblikovanje nadaljnjih domnev v mozaični podobi vprašanja, kakšno je mesto jezika v sodobnem slovenskem ne le literarnem, temveč tudi siceršnjem življenju. Seveda pa je možno na ta način mozaično dopolnjevati npr. t. i. sistemsko teorijo književnosti, pa tudi poglobljati vedenje o jezikovnih stališčih, vedanju in sporazumevalnih praksah v slovenskem jezikovnem prostoru.

Sopostavitev

Kovačičevo delo *Prišleki* (1984, 1985; 2007, 2009) in Vojnovičev roman *Čefurji raus*

(2008) sta si tematsko in motivno blizu, čeprav ju obenem zelo veliko tudi loči – recimo obseg in čas izida ter romaneskni dogajalni čas in še marsikaj. V obeh je literarni osebni profil prvoosebnega pripovedovalca neposredno povezljiv z avtorjevima osebnima profiloma. Pri Kovačiču to velja nekoliko bolj, saj je že njegov obsežni opus pred *Prišleki* v glavnem avtobiografskega oz. avtotematskega značaja, pa tudi tisti po njem, kar je slovenska literarna stroka že obsežno raziskovala in ugotavljala (npr. Komel Snoj 2008, Troha idr. 2009). Tudi Vojnovič močno odseva v svojem literarnem liku, čeprav je avtor sam v intervjujih in izjavah opozarjal, da ima sam sicer od daleč podobno, v podrobnostih pa zelo drugačno osebno ozadje.

Besedili že na prvi pogled družijo obrobna družbena pozicija lika pripovedovalca v istem mestnem okolju, pravzaprav v okolju istega mesta – saj je Ljubljana *Prišlekov* nekaj zelo drugačnega od Ljubljane *Čefurjev*. Obrobna družbena pozicija pripovedovalcev izhaja iz

socialnega statusa njunih družin, ki sta v obeh romaneskni svetovih priseljeni, in sicer iz okolij, ki bodisi že v času priselitve bodisi kasneje veljajo v ciljni skupnosti za manjvredna.¹ S priseljenstvom je v obeh svetovih povezana močna izkušnja jezikovne drugačnosti. Ta postane vsaj opazna motivna, če že ne kar tematska sestavina obeh romanov. Na tej točki se možnost ali smiselnost neposredne primerjave obeh romanov neha – saj se njuni zgradbi preveč razlikujeta, da bi lahko zadeve iz obeh metali kar v en koš.

Socialna obrobnost je v obeh besedilnih svetovih močno povezana z jezikom – pa ne le v besedilnih svetovih, temveč tudi v obeh avtorskih življenjskih izkušnjah, kot lahko sklepamo po biografskih podatkih o obeh avtorjih in tudi iz samih romanov, ne glede na potrebno in dolžno skepso glede stvarne referenčnosti avtobiografskega pisanja. Se pa življenjski jezikovni izkušnji avtorjev precej razlikujeta: Kovačičev vstop v slovenščino je bil travmatičen, dramatičen in je izdatno avtorsko literariziran, strokovno dokumentiran in interpretiran (npr. Poniž 1991, Paternu 2005: 65, 69–74, Komel Snoj 2008: 23 ipd.), za Vojnoviča pa česa takega ne moremo reči, res pa je jezikovna razsežnost njegovega romana vzbudila pozornost že pred izidom, kaj šele po njem (Vovk 2008, Zorko 2008).

Ni težko postaviti teze, da sta tako Kovačič kot Vojnovič zaradi družinskega dvo- ali celo večjezičnega ozadja in s tem povezanih izkušenj kot avtorja veliko bolj pozorna do jezika v več razsežnostih – tako do jezika kot izraznega oz. konstrukcijskega sredstva kot do jezika in jezikovne različnosti kot literarne motivike in tematike (Paternu 2005) – čeprav

postavljeno tezo zelo težko objektivno dokažemo. Postavljamo pa še drugo tezo: zaradi omenjene pozornosti (ki se zrcali tudi v lastnostih njunih literarnih del) avtorja s svojima deloma tudi v posebnem položaju glede vrednotenja publike – z drugimi besedami, publika je na njun jezik tako v oblikovni kot v motivno-tematski razsežnosti bolj pozorna kot v svojem siceršnjem odzivanju na literaturo. To se dogaja na kompleksen način: poklicna, strokovna publika, torej kritika, literarna publicistika, tudi literarna znanost, vidi v tem primeru jezik pretežno kot nekaj inovativnega, ustvarjalnega, vrednega posebne analitične in interpretativne pozornosti, medtem ko je laična publika pozorna na jezikovno drugačnost v dveh smereh – bodisi z odobravanjem drugačnosti, netipičnosti, bodisi z nejevoljo, zaskrbljenostjo ali kar z odporom, oboje pa se dogaja z različnimi argumenti, miselnimi ozadji ipd. Tezo bi bilo mogoče trdneje postaviti s sistematično analizo recepcije obeh del, pri Kovačiču tudi recepcije celotnega opusa – in sicer recepcije v vseh razsežnostih, od strokovne do laične javnosti.² V prispevku bomo tematiko samo načeli.

Kakšen jezik se pričakuje od slovenske literature (ekscelentnost in ekscenost)

Literatura je sicer v sebi žanrsko zelo členjena, tako s stališča literarne vede (in drugih ved, npr. bibliotekarstva) kot najbrž tudi glede mnenj in stališč bralske publike (laična, potrošniška taksonomija je delno prekrivna s strokovno, nikakor pa ne popolnoma). Literatura nima enotnih norm, temveč so norme odvisne od žanrskih, časovnih in drugih okvirov. To načeloma velja tudi za jezikovno

¹ Ne moremo se ubraniti asociaciji neke vrste zgodovinskega paradoksa – Kovačičevo priseljenstvo iz Švice in nemško govoreče družine je bilo vir manjvrednosti v povojni Jugoslaviji, priseljenost Đorđićev iz Bosne pa vir manjvrednosti v samostojni Sloveniji – obe družini sta bili, rečeno na hitro, iz nepravega kraja v nekem času oziroma iz nekega kraja v nepravem času.

² Pristop kar kliče tudi po empiričnem merjenju stališč publike, ki se ga v tem prispevku ne bomo lotili (uporabne modele ponuja Pezdirc Bartol 2010, kjer je v vprašalnike o dojemanju dramskih tekstov in uprizoritev neposredno vključenih tudi nekaj jezikovnih vsebin). Merjenje sodobne javne recepcije je seveda nujno potrebno opraviti tudi v spletni dimenziji, kar je težko opraviti sistematično, izčrpno in zanesljivo.

plat literarnih norm, čeprav je res tudi, da je od dobrih 230 let obstoja avtorskega leposlovja v slovenščini večino časa veljalo, da mora biti visoka, priznana, kanonična literatura pisana ne le v standardnem knjižnem jeziku, temveč še v posebej lepem, dobrem, kakovostnem knjižnem jeziku. Nenazadnje že od razsvetljenstva naprej tudi v naših prostorih velja, da je leposlovje najzanesljivejše in najučinkovitejše sredstvo za razvijanje in kultiviranje jezika, in sicer tako narodnega jezika v celoti kot tudi posameznikove jezikovne zmožnosti.³ Predstava, da je leposlovje gojišče in repozitorij dobrega jezika, je npr. še trdno zasidrana v zasnovi *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*.⁴ Umetniška svoboda uporabe jezika je sicer znana kategorija od vznika slovenske posvetne literature, vendar se je uresničevala in pojmovala na zelo različne načine, ne le v diahronem, temveč tudi v sinhronem prerezu posamezne dobe. Deloma na uresničevanje vplivajo širši literarni, jezikovni in kulturni tokovi, deloma pa je pojmovanje odvisno od razmer v slovenski jezikovni skupnosti (Juvan 2003). Nihanje med ljudskostjo in – pogojno rečeno – umetnostjo jezika kot idealoma (Pogorelec 1991, 133 in naprej) se je sicer v slovenskem literarnem življenju uresničevalo v poljubnih razmerjih, toda to ne zamegli dejstva, da je literatura dolgo veljala za šolo samega jezika. Zapletenemu razmerju do jezika slovenske prozne literature smo priča npr. v Breznikovi razpravi *Jezik naših pripovednikov (Dom in svet 1934–1936, Breznik 1982: 163–196)*. Breznikovi analitični postopki in merila vrednotenja so izrazito neenotni, segajo od zelo funkcionalističnega pojmovanja jezika kot

sredstva literarne karakterizacije (znotraj česar določene jezikovne prakse priznava za funkcionalne, druge ne) do načelnega odklanjanja nekaterih jezikovnih praks kot nepotrebnih, izumetničenih ali kar napačnih (posebej gorak je npr. pri Tavčarju, kar lahko malce pripišemo političnemu ozadju, še bolj pa dejstvu, da je Tavčar jezikovnostilistično gledano predhodnik kasnejše moderne (Pogorelec 1983)). Tudi v sodobnem poklicnem pisanju o literaturi lahko najdemo izrazito polarizacijo stališč o jeziku v literaturi. Kot ponazoritev pola, ki poskuša obravnavati vlogo in podobo jezika v literaturi celostno in hkrati razčlenjeno, lahko vzamemo npr. teoretsko pisanje Andreja Skubica (2006), kot primer pola izrazitega favoriziranja knjižno-jezikovne literature pa stališča v besedilu Tine Vrščaj (2010). Pri tem sta oba pristopa (čeprav je Skubičevo besedilo strokovni članek, besedilo Tine Vrščaj pa revijalna recenzija petih finalistov kresnika 2010 in je zato neposredna primerjava morda krivična) precej vrednotenjsko obarvana. Za Skubičev model pisav, oprt na Rolanda Barthesa,⁵ se zdi, da vsaj posredno favorizira *pisavo kot govor*; torej tista dela, »ki so v celoti izpisana v sociolektu literarnih oseb in pripovedovalcev« (Skubic 2006: 43). Po drugi strani Tina Vrščaj z izrazito skepsjo gleda na vse neknjižnojezikovne prvine literarnih del, njihovo funkcionalnost zelo omejuje,⁶ o njih govori kot o osiromašenosti jezika, kot kvaliteto prave literature pa izpostavlja literarni slog. Jezik dveh romanov iz peterice kresnikovih finalistov, ki sta ji všeč, je po njenem »metaforično bogat, izbrušen in tekoč; tak, da ustreza standardom sodobnega knjižnega

³ To je seveda stara antična modrost, veljavna za grščino in latinščino, prilagojena novemu času in prostoru.

⁴ Prim § 2 v Uvodu: »Najbolj izčrpno je predstavljen leposlovni jezik izvirne in prevodne literature, ker se v njem najbolj kaže kontinuiranost slovenskega jezika in ker zelo vpliva na vse druge zvrsti knjižnega jezika. Posebnosti pogovornega jezika in žargonov ter narečno besedišče so v slovar vključene, če so močnejše zastopane v pisanem knjižnem jeziku.«

⁵ Skubic jih »deli« na predklasično, klasično (buržoazno), normativno, realistično pisavo, pisavo kot govor in postmoderno pisavo.

⁶ »Kadar pogovorni jezik prispeva dodatne dimenzije kakemu junaku ali okolju in gre za literarno spretno preigravanje različnih jezikovnih registrov, je to dobrodošla poteza, a včasih se zdi, da se pojavlja zgolj zato, da bi izstopal.«

jezika, a jih obenem tudi inovativno presega«. Oba pola kar kličeta po teoretičnem in polemičnem razpravljanju,⁷ toda to ni namen našega prispevka.

Vrnimo se k našima deloma: *Čefurji raus* in *Prišleki* tako s svojo oblikovanostjo kot s svojim referenčnim svetom razkrivata izjemno kompleksnost jezikovne razsežnosti literature, ki se izrazito izmika tako polarizaciji kot poenostavljenim opisnim modelom razmerja med literaturo in jezikom.

Vrednotenje jezika *Čefurjev raus* in *Prišlekov*

Začnimo z nekim blogovskim zapisom,⁸ ki jasno pokaže dvojno naravo stališč do Vojnovičevega romana, posredno pa tudi do literature same.

Čefurji raus! Gorana Vojnoviča so tista knjiga, za katero je strokovna komisija Prešernovega sklada ocenila, da najbolje predstavlja esenco slovenstva, slovenske kulture in Slovencem tako ljubelega slovenskega knjižnega jezika, povrhu pa da je to tisto najboljšo, kar je bilo pri nas v književnosti ustvarjenega v preteklem letu.

Seveda je taka interpretacija temeljnega namena podeljevanja Prešernove nagrade izrazito neuradna, vsaj sodeč po veljavni različici Zakona o Prešernovi nagradi in Statuta o Pre-

šernovem skladu.⁹ Najbrž blogovsko stališče niti ni oprto na uradno formulacijo, če pa bi bilo, bi najbrž povezavo s slovenskim knjižnim jezikom vzbujala besedna zveza »slovenska kulturna zakladnica« iz zakona. Avtor bloga ponuja spletno povezavo na dve svoji besedili, ki da ju je oblikoval po jezikovni podobi *Čefurjev*,¹⁰ kar naj bi z odzivi vred dokazovalo, da knjiga ni primerna za nagrado:

Toliko torej o tem, zakaj kljub vsemu menim, da to ni literatura, ki bi jo morala nagrajevati država. V resnici bi ji prisodil katerokoli drugo literarno nagrado, ali pa vse skupaj, razen pač te.¹¹

Napovedana dvojnost se razkrije takoj za tem:

Ker, pazi zdaj to: knjiga je super!

Ko se človek prebije skozi prvo stran, kjer se mora takoj, poleg neprestanega neznosnega preklinjanja, soočiti tudi z odsotnostjo roditelja, kmalu ugotovi, da do konca ne bo nič bolje. Knjiga je napisana v specifičnem jeziku in to je njen »feature«, ne »bug«. Še več – ta jezik, prvič tako koherentno ubeseden in natisnjen, pelje scat vse nazarensko študiozne poskuse tistega Nečefurja (navaditi se bo treba, ja) Skubica, ki je spisal Fužinski blues. Skubičevi dialogi so leseni – slovenščini je imanentno, da slengov ne pusti –v-knjižiti–.

⁷ Stališča Tine Vrščaj so brez kakršnih koli teoretskih ali empiričnih argumentov, kar glede na naravo besedila niti ni tako zelo presenetljivo. Problematičnost Skubičeve teze pa je morda najočitnejša ravno v našem kratkem dobesednem navedku – zdi se, kot da sociolekt v literaturo prihaja neposredno od zunaj, kot da je sociolekt neka objektna resničnost v realni jezikovni situaciji in ne teoretični konstrukt v opazovanju jezikovne resničnosti; v literarnem, skonstruiranem besedilnem svetu pa gre celo za dvojni konstrukt. Skoraj opravljivo lahko tudi dodamo, da sta oba, tako Skubic kot Vrščaj, tudi dejavna prozna ustvarjalca in da njuna stališča odsevajo tudi v njuni literarni produkciji ali obratno, da njuna eksplicitna stališča o jeziku literature izrazito izhajajo iz lastne literarne prakse.

⁸ http://oslikarstvuinsecem.blogspot.com/2009_03_01_archive.html

⁹ Uradni list, št. 29/1991, str. 1242. Zakonska formulacija je takale: »Nagrado Prešernovega sklada prejmejo ustvarjalci za pomembne umetniške dosežke, ki so bili javnosti predstavljeni v zadnjih dveh letih pred podelitvijo in pomenijo obogatitev slovenske kulturne zakladnice.« (3. člen.)

¹⁰ Že to kaže na precej običajno prakso laičnega jezikovnega, pa tudi siceršnjega vrednotenja literature, ki posploši nekaj posebnih lastnosti dela na celoto, tudi če je celota zelo raznolika. Tako je npr. običajno govorjenje o *biblijskem slogu*.

¹¹ Tudi Tina Vrščaj (2010) se postavlja na stališče, da bi morala zlasti nagrajena literatura izpolnjevati visoke jezikovne standarde: »Dober slog bi moral biti pri kresnikovih finalistih najbrž nekaj samoumevnega, vendar začuda ni. V zadnjem času pri novejši slovenski prozi pač opazamo nagnjenje k 'bogatenju' literature s slengi, dialekti in drugimi vrstami pogovornega jezika ter k namernemu kršenju jezikovnih pravil.«

Dokler se končno ni pojavil, uganila sta – pismen native speaker. Vem, paradoks. Ampak obstaja. Pismen čefur, nagrajenec Prešernovega sklada za literaturo. Toliko o jeziku.

Posplošeno torej po piščevem mnenju velja, da bi morala biti z najvišjo državno nagrado nagrajena literatura tudi jezikovno neoporečna – čeprav sam avtor dobro povzame jezikovne poteze Vojnovičevega romana in ga tudi sicer občudujoče ocenjuje. Kaj naj bi ta jezikovna neoporečnost – ali vsaj nezaznamovanost – bila, ostane v glavnem odprto, čeprav po formulaciji lahko presodimo, da v neoporečnost sodi odsotnost vulgarnega (*neznosno preklinjanje*) in odsotnost knjižno nenormativnega (odsotnost roditeljskega). Jezikovna neoporečnost je neulovljiv in neopredeljen koncept, čeprav bi se neko povprečno stališče bralstva o tem najbrž dalo izluščiti s sistematičnim raziskovanjem recepcijske izkušnje. Potrjevanje temeljne stereotipne predstave, da mora biti književnost v vsaj korektnem, če že ne posebno lepem jeziku, lahko najdemo v številnih spletnih forumskih reakcijah na Vojnovičev roman, npr.:

Daj Vojnoviču, če si pisatelj napiše knjigo v slovenskem jeziku (saj imaš državljanstvo a ne) ne pa v srbskem slengu, ki ga govoriš doma.¹²

Ta knjiga je kar nekaj. Če nisi žabar ali čefur je sploh ne moreš prebrat. Zame je jezik v katerem je napisana neberljiv.¹³

Najdemo pa tudi natisnjene odzive, ki knjigo zavračajo predvsem zaradi jezikovne podobe, se pa nato pridružijo tudi drugi zadržki, globlji in dominantnejši. Jože Bartolj (2009) tako v *Družini* zapiše:

[...] Slovenci se večkrat radi pohvalimo, kako častimo kulturo, kako nas je naš jezik ohranil, kako se lahko kulturnikom zahvalimo za naš današnji obstoj. [...] Z vdorom sodobnih tehnologij, ki so iz sveta naredile globalno vas, si

tudi sodobna umetnost in kultura želita delovati »nacionalno«, globalno. Zato teženje k jezikovnemu unitarizmu, preseganju meja, nagovarjanju ne več samo svojih rojakov, ampak širše. V tem kontekstu vidim letošnjo nagrado Prešernovega sklada in nagrado Kresnik omenjenemu delu *Čefurji raus*, ki se v več vidikih približuje trendu podiranja nacionalnih mej in mitov. Pisatelj tu ne more več nastopati kot ohranjevalec neke narodne identitete (saj je njegova identiteta drugačna, tuja, le rodil se je tukaj). Njegov jezik je parodija na materinščino. Ne uporablja niti našega jezika niti jezika svojih staršev, ampak mešanico, spakodranščino, ki diši po preseganju meja, globalizmu. Važna je iskriva zgodba in problem, ki se čim bolj približa bolj ali manj uspešnemu zlivanju kultur in bi nanj lahko naleteli tudi kje drugje. Ob tem pa se mi, kot pripadniku tega naroda, seveda zastavlja nekaj vprašanj:

Kaj bi bilo, če bi jaz kot Jože Bartolj napisal knjigo s tem naslovom? Zakaj v šolah še ne poučujejo »Zlahtne čefurščine« (kot se je nekemu zapisalo v kritiki omenjene knjige), saj bi mladi potem lažje prišli do kakšne slovenske literarne nagrade? Kako je moč kot kulturni presežek nagraditi besednjak iz zadnjega dela avtobusa? (Mimogrede, že na prvih treh straneh smo našli trideset besed, ki se jim v kolikor toliko spodobnem pogovoru Slovenci izogibamo. »Sočnost« najnižkotnejšega besedišča pa je zgoščena na prav vseh od 178 strani knjige ...) Ali je upravni odbor za podelitev Prešernovih nagrad zaradi tega skrival nominirance? Ali so bili policisti in kazenska ovadba pravzaprav del plana, kako to izpeljati? Kako bi ta zgodba zvenela, če bi bila napisana v slovenščini? Na ta vprašanja niti ne želim odgovarjati in vam jih le ponujam v razmislek ali razpravo.

Sam pa vidim v tem še korak dlje v odujevanju kulture in umetnosti človeku. Ker če je to delo, ki je izpostavljeno in nagrajeno kot presežek, potem res ne vem več, kje je meja? Če danes država nagrajuje estetsko tako pomankljiva dela, kako naj se ljudje s tem sploh še identificiramo?

¹² http://www.sirol.net/kultura/novice/2010/03/nocojsnji_pogovor_o_malce_drugacnem_pogledu_na_slovenscino.aspx

¹³ http://www.sirol.net/kultura/novice/2010/03/nocojsnji_pogovor_o_malce_drugacnem_pogledu_na_slovenscino.aspx

Zanima me, kaj na zapisano pravi jezikovni gurman Saša Vuga, ki v zadnji knjigi lektorici ni dovolil popraviti ene vejice, ker bi sicer stavek ne zvenel tako, kot si ga je zamislil. Kako je z lekturo Vojnovičeve knjige, ste lahko slišali. Ne policisti, tisti, ki imajo radi slovenski jezik, bi ga morali ovaditi. Ampak komu? Uradu za jezik?

Zgornje besedilo je del daljšega zapisa istega avtorja (Bartolj 2009a), kjer razpravlja o splošnejših vprašanih kulture nekoč in danes – toda Vojnovičevo besedilo in Prešernova nagrada zanj sta glavni eksemplari za tezo, da je del slovenske sodobne kulture neustrezen, pokvarjen. Jezikovni očitki so navidezno podobni kot pri navedenem blogovskem zapisu, le nekoliko ostreje formulirani. Za oznako mešanosti, spakedranosti jezika pa lahko slutimo globlje ideološke razsežnosti. Zanimivo je to, da jezikovno podobo romana Bartolj povezuje z globalnostjo, ne z lokalnostjo, hkrati pa z jezikovnim unitarizmom. Unitarizem in globalizacija sta v tem kontekstu najverjetneje nasprotna, če že ne sovražna dejavnika slovenske narodne identitete in kulture, ki je lahko le urejena, prava, spoštljiva, estetska, lepa in podobno, predvsem pa ostro in jasno zamejena od vseh drugih, neslovenskih identitet in kultur. Kakršna koli *vmesnost* (ki je v življenju fenomenološko gledano edina zares resnična pojavnost) je v takem okviru označena kot nezaželena in se potiska v kategorije bastardnosti, pankrtstva.¹⁴

Če lahko za *Prišleke* (in za Lojzeta Kovačiča) v nasprotju s *Čefurji raus* (in z Vojnovičem) najdemo sorazmerno veliko sekundarne literature, ki se, kot smo že omenili,

tako ali drugače redno ustavlja tudi pri problematiki in tematiki jezika, pa za Kovačičevo delo nekoliko težje najdemo dokumentirane neposredne odzive na jezik in sodbe o njem. Taka je recimo oznaka iz intervjuja z Bredo Smolnikar (Grafenauer 2006: 31):

Sem ljubiteljica Lojzeta Kovačiča. Vsega. Na začetku ga sploh nisem marala, imel je slab jezik, jaz zelo dosti dam na jezikovno briljanco. Ne vem, kako se je zgodilo in kdaj, da me je tako očaral. Izreden pisec je.

Kovačič se je v širši recepcijski prostor spet vpisal mdr. s ponovno izdajo in z izborom *Prišlekov* kot dela za maturitetni esej v letu 2010 (Zupan Sosič 2009). Z več vidikov zanimiva in značilna je naslednja blogovska izjava letošnje maturantke:¹⁵

Česar bi se dotaknila v tem prispevku je to kar smo letos morali prebrati za maturo. [...] Kar me je pa močno zmotilo pri romanu *Prišleki* je dejstvo, da smo brali besedilo, ki iz strani lektorjev zanalašč ni popravljen. Zakaj? Ker je Kovačičev materni jezik nemščina in se je slovenščine začel učiti kasneje in z njo imel večno probleme. In tako mi za maturo beremo besedilo polno slovničnih napak. Je že prav, da iz spoštovanja do njegovega dela in mnenja, da je ravno v tem čar njegovega pisanja, ne popravljajo njegovih napak. Ampak potem dijak, ki delamo maturo, na kateri pričakujejo jezikovno pravilnost, beremo besedila polna napak. Dobesedno polna! In ko nas profesorica opozarja na to, da ne bi slučajno v eseju sklanjali samostalnikov mati in hči kot jih je sklanjal Kovačič se sprašujem kakšen smisel ima potem brati take stvari. Pričakujejo da bomo roman seveda večkrat prebrali. In ko bereš večkrat 300 strani kjer se konstantno taki samostalniki pojavljajo sem prepričana da se

¹⁴ Tako polarnost lahko zasledimo tudi v delu sodobnega slovenskega jezikoslovja. Znotraj slovenske jezikovne pojavnosti npr. Vera Smole (2003: 323) ponuja delitev med *sistemskimi* in *nesistemskimi jezikovnimi zvrstmi*, pri čemer naj bi bili sistemski zvrsti le *naravni narečni jezik* (torej krajevni govor) in *normirani knjižni*. Vse drugo se uvršča na daljico med tema dvema točkama in tako ali drugače odstopa od enega ali drugega. Tak predlog kar kliče po polemiki in psihološko-sociološki interpretaciji, za kar tu ni prostora – toda razglašanje realnih pojavnih oblik jezika med obema »sistemskima«, pravzaprav pa idealiziranimi različicama jezika, za odstopanje ali ekscenost je gotovo povezano tudi z oblikovanjem mnenj in vrednostnih sodb o jeziku literarnih del v slovenskem prostoru.

¹⁵ <http://www.vecer.com/blog/maja?id=44438>; znak [...] pomeni našo krajšavo, besedilo je navedeno brez kakršnih koli popravkov.

tega nekako utegneš nalesti, čisto nezavedno. Sploh če si vidni tip za učenje. In oblikovanje stavkov in ne vem kaj vse... Zakaj nam potem ne dajo za brat jezikovno vzornega in ustreznega besedila iz katerega bi se lahko zares naučili vsega tega? Ne vem, moja logika pravi, da dela ki jih beremo, sploh za maturo, morajo biti zgledna in primerna. Ne pa da nam rečejo: Berite roman, ki ima sicer veliko slovničnih napak, a pazite, na maturi se zahteva slovnična pravilnost. Ok sej eno delo ne vpliva kaj dosti, ampak zares se mi ne zdi najbolj primerna izbira. Ne za maturo, za kako domače branje še, za maturo pa vsekakor ne.

Težko bi našli jasneje izraženo stereotipno mnenje, da naj bi bila literatura šola jezika in da je knjižnojezikovno pomanjkljivo delo za šolsko rabo neprimerno. Tako stališče (ki se zdi, mimogrede rečeno, precej bolje argumentirano od stališč v navedenem odlomku iz Vrščaj 2010) je v dopolnjujočem razmerju s stališčem, da jezikovno nestandardna dela niso primerna za pomembne nacionalne nagrade. Nagrajenost nekega dela pomeni predstopnjo kanonizacije, kanonizacija pa tako ali drugače, prej ali slej pomeni tudi vključenost v šolski program in krog se sklene.

Ob vsem tem se poraja več vprašanj, prvo se zdi takole: kje potem sploh ostaja prostor za jezikovno drugačno, nenormativno literaturo? Pa to niti ni pravo vprašanje – saj prostor ta literatura ima, jasno, nenazadnje je Goran Vojnovič za svoj roman dobil nagrado Prešernovega sklada pa kresnika, tudi Lojze Kovačič je dobil najpomembnejše nagrade in je vključen v šolsko branje ne le pri maturi. Prostor ima taka literatura tudi v publiki – za obe deli lahko po različnih podatkih sklepamo,¹⁶ da sta dosegli širok bralski krog, čeprav se tudi tukaj recepcijski usodi obeh besedil precej razlikujeta. Kaj je torej sklepno vprašanje našega razmišljanja?

Sklep

Polarizacija stališč o jeziku literature je v demokratičnih okoljih najbrž nekaj normalnega – kot polarizacija vseh stališč nasploh. Toda stereotipna predstava, da je edini možni nosilec kvalitetne slovenske literature le neoporečen slovenski knjižni jezik, kar smo lahko ob Kovačičevem in Vojnovičevem besedilu opazili tako pri strokovnih kot pri laičnih odzivih, zelo verjetno ovira pripravljenost splošne publike za razumevanje in sprejemanje literarnih besedilnih svetov, posredovanih z drugačnimi oblikami jezika. Pa ne le to – ne moremo se znebiti suma, da se tako stereotipno mnenje ne ustavi le pri zavračanju literarnih besedilnih svetov, temveč je povezano tudi z nenaklonjenim sprejemanjem drugih in drugačnih govorcev, jezikovnih skupnosti in govorov v slovenskem prostoru nasploh. O tem obotavljivem sprejemanju drugačnosti (če že ne zavračanju) navsezadnje govorita tudi *Prišleki* in *Čefurji raus*. Zato se je smiselno vprašati naslednje: kako posvojiti in razumeti jezikovno drugačnost v literaturi in v življenju nasploh? Kako se torej znebiti prišlekov in čefurjev kot izključevalnih in zapostavljajočih poimenovalno-pojmovnih kategorij? To nikakor ni le jezikovno- in knjižnoteoretski ali pedagoško-didaktični problem, ampak zajema vse plasti javnega življenja. Toda jezik in literatura sta vendarle (bila) nekaj posebnega, zaradi svoje nacionalnokristalizacijske vloge. So lahko novi jeziki literature kristalizator nečesa drugega? Najbrž lahko, če jim pustimo blizu.

Literatura

BARTOLJ, Jože, 2009: Kultura nas je nekoč držala pokonci. Kaj pa danes? *Tretji dan* 28/5–6. 127–133.

BARTOLJ, Jože, 2009a: »Žlahtna čefurščina« – kulturni presežek? *Družina*, 5. 7. 2009. 12.

¹⁶ Vojnovičev roman ima npr. 5969 knjižničnih izposoj v letu 2009 in 3298 v prvi polovici leta 2010. Po razpoložljivih podatkih v sistemu cobiss je tudi naklada nekaterih izdaj Kovačičevih *Prišlekov* zelo visoka.

- BREZNIK, Anton, 1982: *Jezikoslovne razprave*. (Izbral in uredil Jože Toporišič.) Ljubljana: Slovenska matica.
- JUVAN, Marko, 2003: Stil in identiteta. *Jezik in slovastvo* 48/5. 3–18.
- KOMEL SNOJ, Mateja (ur.), 2008: *Fragmenti o prišleku: spominska knjiga Lojzeta Kovačiča*. Ljubljana: Študentska založba.
- PATERNU, Boris, 2005: Po sledih jezikovnih travm v sodobni slovenski književnosti. *Jezik in slovastvo* 50/2. 63–77.
- PEZDIRC BARTOL, Mateja, 2010: *Najdeni pomeni. Empirične raziskave recepcije literarne dela*. Ljubljana: Slavistična knjižnica.
- POGORELEC, Breda, 1983: Stilno predhodništvo v Tavčarjevih delih. *Jezik in slovastvo* 28/7–8. 285–292.
- POGORELEC, Breda, 1991: Vloga oblike za razumevanje smisla v Cankarjevi prozi. *Jezik in slovastvo* 36/5–6. 133–147.
- PONIŽ, Denis, 1991: Kristalna podoba jezika: esej o jeziku in jezikih v literaturi Lojzeta Kovačiča. *Sodobnost* 39/6–7. 680–687.
- SKUBIC, Andrej E., 2006: Načini umeščanja sociolektov v diskurz slovenske literature. Irena Novak Popov (ur.): *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 42. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.
- SMOLE, Vera, 2004: Nekaj resnic in zmot o narečjih v Sloveniji danes. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 321–330.
- TROHA, Gašper, BLAŽIČ, Milena Mileva, LEBEN, Andrej (ur.), 2009: *Lojze Kovačič: življenje in delo*. Ljubljana: Študentska založba.
- VOVK, Urban, 2008: Zakaj so Vojnovičevi Čefurji postali letošnji literarni najdogodek? Airbeletrina, http://www.airbeletrina.si/index.php?option=com_content&task=view&id=1283&Itemid=86.
- VRŠČAJ, Tina, 2010: Za vsak okus nekaj, za sladokusce pa le grizljaj ali dva. *Pogledi*, 16. 6. 2010. 23.
- ZORKO, Urban, 2008: Vodič po vesti neke večine. *Čefurji raus*. Ljubljana: Študentska založba. 184–199.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2009: Prišleki kot maturotetni roman. *Jezik in slovastvo* 54/6. 73–88.